

Onderwerpen uit de Westzaanse geschiedenis

door WILLEM TIP/deel 5

Het Zaanse landschap (5)

De eerste paar jaar na de verwoesting van Westzaan zag het er werkelijk naar uit dat Spanje het pleit nog zou kunnen winnen. Amsterdam was vast in Spaanse handen. Er lagen troepen klaar om Alkmaar en de rest van Noord-Holland eens en voor al te heroveren. Slechts een enkele strenge winter was voldoende. Over het ijs was de bezetting van de Zaanstreek ook gelukt. Strenge winters waren er genoeg. Holland stond voor wat later genoemd werd de 'kleine ijs-

keling die de aanzet zou geven tot de Hollandse Gouden Eeuw.

In 1585 viel in het zuiden na een lang beleg de belangrijke havenstad Antwerpen. Daar hadden de protestanten in de voorafgaande jaren het bestuur stevig in handen gekregen. De Spanjaarden namen de teugels nu vastberaden over. Voorlopig werd de stad niet meer prijsgegeven. De katholieke kerk werd dadelijk in al haar rechten hersteld. De volgende jaren zou de Barok er zijn intrede doen, met de weelderige schilderijen vol heiligen en martelaren van Rubens en Jordaens. De protestantse inwoners kregen intussen de keus. Ze konden zich bekeren of mochten vertrekken.

Meer dan de helft van de Antwerpenaren vertrok. Voor de welvaart van de stad betekende dat een gevoelige terugslag. Have, goed, schepen en vooral hun handelsbetrekkingen namen de vluchtende protestanten mee. Na een paar dagen reizen von-

den ze in het noorden een welkom onderdak. Hier konden ze hun handel en bedrijf hervatten. Vooral Amsterdam voer er wel bij. De vele nieuwe inwoners maakten het in de volgende jaren nodig, de stad een paar maal achtereen 'uit te leggen'.

Bij de vele nieuwe inwoners zag men intussen niet meer alleen de Vlaamse doopsgezinden van het eerste uur maar ook steeds meer calvinisten. Het calvinisme was hierheen gekomen vanuit Frankrijk. Meer nog dan de Duitse lutheranen verwierpen de calvinisten alle uiterlijk vertoon. Het geloof was voor hen voldoende. Terwijl in de lutherse kerken de altaren en heiligenbeelden als kunstvoorwerpen konden blijven staan, werden ze in de calvinistische kerken grondig verwijderd. Religieuze wandschilderingen werden met witkalk overgeschilderd. De beschilderde luiken van de orgels in de stadskerken bleven tijdens de kerkdiensten dicht. Het Hollandse protestantisme, gedragen door de doopsgezinden van Menno Simonsz en de calvinisten, werd daarmee uitgesproken sober.

Amsterdam groeide na de val van Antwerpen jaar op jaar. De bouw van nieuwe huizen en loodsen leek niet te stoppen. Gezaagd hout voor balken, vloeren en daken was in ongeziene hoe-

veelheden nodig. Die snelle groei schiep voor de Zaanstreek niet eerder vermoede kansen. In Amsterdam had het houtzagersgilde een alleenrecht op het zagen. Daarbij huldigde het op de middeleeuwse manier het beproefde handwerk. Dat ging niet vlug. Ook was met de hand gezaagd hout niet altijd regelmatig. Met schaven moest het grondig worden bijgewerkt voordat het verder kon worden gebruikt. De productie van het gilde raakte achterop bij de stijgende vraag.

Een oplossing zou de plaatsing zijn geweest van nieuwe zaagmolens op de Amsterdamse stadswallen. Zaagmolens waren kort voor de eeuwwisseling op het Noord-Hollandse platteland uitgevonden door Cornelis Corneliszoon van Uitgeest (1592). Tot dat moment was windkracht voornamelijk gebruikt om molenstenen te laten ronddraaien, bijvoorbeeld voor het malen van gerst. In een zaagmolen zorgde een krukas ervoor dat een reeks naast elkaar geplaatste zagen regelmatig op en neer bewoog. Houtzaagmolens werkten snel en onafgebroken. Het gezaagde hout was bovendien regelmatig van dikte zodat er veel minder nazorg nodig was. Op de Amsterdamse stadswallen was voor nieuwe molens echter maar weinig plaats. Bovendien zag het Amsterdamse houtzagersgilde liever helemaal geen houtzaagmolens. Houtzaagmolens waren schadelijk voor de werkgelegenheid. Nog vele jaren lang, tot 1631, wist het gilde de plaatsing van molens tegen te houden.

In de waterrijke Zaanstreek was intussen van oudsher ruimte in overvloed. De wind werd er door niets gehinderd en woei er in alle jaargetijden. Voor het vervoer van de boomstammen hoefde men geen grachten of vaarten te graven. Beperkende bepalingen en beschermde gilden kende men niet. De vloten met Rijns eikenhout en de schepen met grenenhout uit het Oostzeegebied konden over het IJ ongehinderd doorvaren tot aan de Dam in Zaandam en tot aan de Overtoomsluis in Westzaan. Daar groeide vanaf de eeuwwisseling in korte tijd een nieuwe houtnijverheid die de Zaanstreek de komende eeuwen tot een ongekende bloei zou brengen. ■

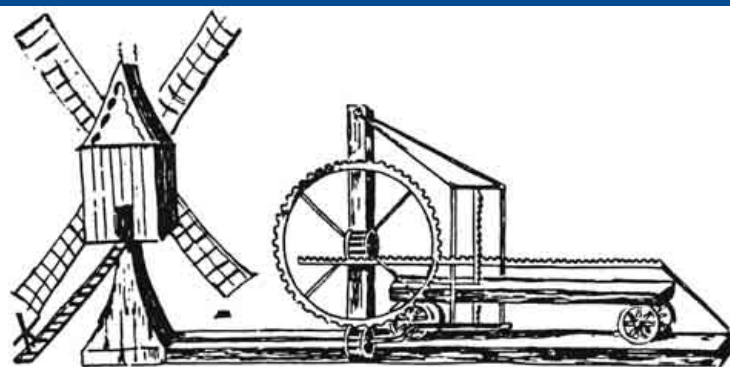

De Westzener 't Hoen verslaat in 1573 met 18 man 150 Spaanse Speerruiters op de dijk naar Haarlem.

tijd'. Veel schaatsen, veel sneeuw, veel kou. Wie nog in de Zaanstreek woonde, schikte zich in het voorlopig onvermijdelijke. Men betaalde aan de Spaanse bezetter zelfs beschermingsgeld, een 'sauve garde' om nieuwe plundertochten te voorkomen.

Onverwacht keerden de kansen zich echter ten goede. Spanje had problemen. Heel alledaagse problemen zelfs. Er was geldnood. Koning Philips had te veel legers in het veld gezet. Geleidelijk begonnen de kosten van al die huursoldaten hem nu uit de hand te lopen. Op verschillende plaatsen, ook in de Zaanstreek, braken muiterijen uit. De huurlingen weigerden nog langer te gehoorzamen als ze hun achterstallige soldij niet kregen. Eind 1576, nog voor de winter was ingevallen, moesten de Spaanse bevelhebbers noodgedwongen hun uitvalsbasis in de Zaanstreek ontruimen. De hoop op een snelle mars over het ijs naar Alkmaar was daarmee vervlogen.

Nog erger zou het worden voor Spanje. In mei 1578 verklaarde Amsterdam, na lang aarzelen, zich voor de Prins. Handelsbelangen hadden de doorslag gegeven. De katholieke Amsterdamse vroedschapsleden werden kort en goed in schuiten gezet en afgevoerd. De gehate Franciscaner bedelmonniken verlieten onder gejoel in een lange rij de stad. De Spaanse hoop op een herstel van de heerschappij in Noord-Holland kreeg nu de genadeslag. De 'alteratie' van Amsterdam in 1578 was bovendien het begin van een ontwikkeling die niemand had voorzien en waarop niemand had durven hopen. Een ontwik-

Octrooittekening van Cornelis Corneliszoon van de eerste houtzaagmolen.